

הסדרת מוסף ראש חודש

הרב אליקים צדוק

הקדמה

יהדות תימן היא העדה היחידה שעדיין משתמר בה באופן ציבורי במידה מסוימת דין התלמוד המצריך להסדיר את תפילות הפרקים שאינן שגורות בפי המתפללים. דיוננו יצטמצם רק להסדרת מוסף ראש חודש שחל בחול (ראשי חודשים לעמך נתתי) ושחל בשבת ('אתה יצרת עולמך מקדם'), תוך התייחסות להלכה ולמנהג.

מקור הדין

מקור חיוב הסדרת תפילות הפרקים הוא בגמרא בסוף מסכת ראש השנה (לה ע"א): אמר רבי אלעזר, לעולם יסדיר אדם תפילתו ואחר כך יתפלל. אמר רבי אבא, מסתברא מילתיה דרבי אלעזר בברכות של ראש השנה ושל יום הכיפורים ושל פרקים (רש"י: מועדות), אבל דכל השנה לא. איני, והא רב יהודה מסדר צלותיה ומצלי. שאני רב יהודה כיוון דמתלתין יומין לתלתין יומין הוה מצלי (רש"י: שהיה מחזר תלמודו כל שלושים יום),¹ כפרקים דמי, ע"כ.

דעת רש"י

בדברי חמודות על הרא"ש (ברכות ה, כג) דייק מלשון רש"י שפירש 'פרקים. מועדות', שמוסף ראש חודש אין צריך להסדיר. אולם לאידך גיסא גם לא כתב רש"י 'רגלים' (והרי ראש השנה ויום הכיפורים נזכרו בגמרא בנפרד), ושמא אף

1. כתב הרמב"ם (תפילה ו, ח): מי שהיה עוסק בתלמוד תורה והגיע זמן תפילה, פוסק ומתפלל. ואם היתה תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל, והיה עוסק בתורה בשעת תפילה, אינו פוסק, שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות תפילה, ע"כ. והשולחן ערוך (אורח חיים קו, ב) כתב: מי שתורתו אומנותו כגון רבי שמעון בן יוחאי וחבריו, מפסיק לקריאת שמע ולא לתפילה, אבל אנו מפסיקים בין לקריאת שמע בין לתפילה, ע"כ.

ראש חודש בכלל 'מועדו' לעניין זה.² וכעין זה מצינו בגמרא (פסחים עז ע"א; שבועות י ע"א): 'ראש חודש [נמי] איקרי מועד'.
הבית חדש (אורח חיים סי' ק) הבין אמנם אף הוא כדברי חמודות, ש'מועדו' שכתב רש"י לא כוללים את ראש חודש, אך לדבריו רש"י פירש כן את ההווה אמינא של הסוגיה, ואילו למסקנת הסוגיה התחדש מנוהגו של רב יהודה שהגדר הוא 'משלושים יום לשלושים יום', וממילא יסכים רש"י שאף מוסף ראש חודש טעון הסדרה תחילה, ולפחות אין להוכיח מרש"י להיפך, כפי שרצה להוכיח הדברי חמודות.

דעת הרי"ף

הרי"ף (ראש השנה יב ע"א; ברכות כג ע"א) העתיק להלכה את דברי רבי אלעזר ורבי אבא (לגרסתו: רבא), ואת הקושיה מרב יהודה ויישובה תמצת בלשון זו: וכמה הוא פרקים, משלושים יום ולהלן, ע"כ. למשמעותו של ניסוח זה, ראה להלן לגבי 'מחלוקת' הרמב"ם והרא"ש.

דעת רס"ג

בסדר רס"ג (עמ' קל) כתב לגבי ברכה אמצעית של מוסף ראש חודש: והיהודי צריך להסדיר לו את התפילה הזאת לפני שיתפלל. וכן כל תפילה שלא אמרה שלושים יום או יותר, כגון תפילת הפסח ושל כל החגים, וכן מסדיר אותה החזן בפני הקהל, ע"כ (מתורגם מערבית). מבואר אם כן בדברי רס"ג שיש להסדיר את מוסף ראש חודש.

'מחלוקת' הרמב"ם והרא"ש

כתב הרמב"ם (תפילה ד, יט): תפילות שלפרקים, כגון תפילת מוסף ראש חודש ותפילת המועדות, צריך להסדיר תפילתו ואחר כך עומד ומתפלל, כדי שלא ייכשל בה, ע"כ.

וכתב הכסף משנה: וסובר רבנו דהיינו ('משלושים יום לשלושים יום' שאמרה הגמרא, א"צ) ביום שלושים ליום שהתפלל בו. כתב הטור אחר שהביא דברי

2. ברש"י שעל הרי"ף (ראש השנה יב ע"ב) הגרסה היא: ושל פרקים. כגון ראש חודש ומועדו. ונקראים פרקים כל תפילה שהיא משלושים יום ואילך, ע"כ.

רבנו 'ואדוני אבי ז"ל כתב, של פרקים הוא משלושים יום ואילך,³ ולפי זה ראש חודש אין צריך. ולי נראה שמה שכתב (הטור, א"צ) שהרא"ש חולק עם רבנו אינו מוכרח, דהא איכא לפרושי דמשלושים יום ואילך דקאמר היינו כשחוזר להתפלל ביום תשלום שלושים, וזהו מראש חודש לראש חודש, ע"כ. כדברים האלו כתב גם בבית יוסף (אורח חיים סי' ק).

הבית חדש הוסיף וכתב שעל פי הבנת הטור בדעת הרא"ש שאת מוסף ראש חודש אין צריך להסדיר, לא ברור מה באו לרבות הרי"ף והרא"ש בכתבם שגדר תפילות הפרקים אותן צריך להסדיר הוא 'משלושים יום לשלושים יום', די היה אם היו כותבים שהפרקים הם המועדים (כרש"י). וקשה להניח שהם התכוונו בכתבם שחייב ההסדרה הוא 'משלושים יום ולהלן' רק למי שתורתו אומנותו ומתפלל אחת לשלושים יום כרב יהודה, שהרי אין לנו בזמן הזה מי שיכול לנהוג כן, והרי זו 'הלכתא למשיחא'.

את הבנת הכסף משנה בדעת הרא"ש יש לסייע מחידושי הריטב"א, שכמו הרא"ש העתיק אף הוא את דברי הרי"ף, אך הבין מהם להיפך מהבנת הטור בלשון הרא"ש (וממילא בלשון הרי"ף), וזו לשונו: כתב רבנו ז"ל (הרי"ף, א"צ), 'וכמה הוא פרקים, משלושים יום ולהלן'. פירוש, ויש בכלל דראשי חודשים, ע"כ. גם בבית הבחירה לרבנו מנחם המאירי כלל בחובת ההסדרה 'תפילת ראש השנה ויום הכיפורים וכן של ימים טובים ואפילו של ראשי חודשים'.

הבנת הגר"א בדעת הרי"ף והרא"ש

לעומת הבנת הריטב"א בדברי הרי"ף והבנת הכסף משנה בדברי הרא"ש, ש'שלושים יום ולהלן' כוללים אף את יום שלושים עצמו, וממילא מוסף ראש חודש טעון הסדרה, הרי שבביאור הגר"א לשולחן ערוך (אורח חיים סי' ק) הבין את לשון הרא"ש והרי"ף כהבנת הטור, ש'שלושים יום ולהלן' אינם כוללים את יום השלושים עצמו, אלא שהוסיף הגר"א (בהסברת דעת הרמב"ם והשולחן ערוך שהצריכו להסדיר מוסף ראש חודש) ששלושים ימים שזכרו בגמרא, ברי"ף וברא"ש 'לאו דווקא, אלא קרוב לשלושים יום', עכת"ד.

וסברא יש בדבר, וכי בשלושים יום בדיוק תליא מילתא, אלא כל תפילה החורגת ממחזור התפילות התדירות של חול ושב, נחשבת כתפילה הבאה לפרקים

3. לפנינו ברא"ש (ראש השנה ד, יד; ברכות ה, ז) הגרסה כמו ברי"ף 'משלושים ולהלן'.

וטעונה הסדרה. אלא שניתן לדחות ולומר שכל גדרי חכמים מעין אלו (כגון ברכת שהחיינו לרואה את חברו, או קריעה לרואה את מקום המקדש) אמורים בדווקא,⁴ על אף שהטעם לקביעת גדר זה אינו חופף לגמרי ובדיוק את משך הזמן שנקבע.

הבנת ר"י קאפח בדעת הרמב"ם

לעומת הכסף משנה שפירש את דברי הרא"ש באופן שיתאימו עם דעת הרמב"ם, כתב ר"י קאפח בביאורו (ציון נג), לאחר שציטט את הכסף משנה: ורבותינו פירשו לנו דדברי רבנו אמורים בראש חודש שאחר חודש מלא בזמן שקידשו על פי הראייה, שהמוסף הוא ביום שלושים לאחר הראשון, אבל בימינו אין בין מוסף למוסף אלא כ"ח יום בלבד, ולפיכך מנהגנו להסדיר תפילות המועדים אף שמתפללים מתוך הכתב, ודלא כרבנו מנוח (ראה הערה 10, א"צ), אבל של ראש חודש אין מסדירין מן הטעם הנ"ל. אבל מסדירין מוסף ראש חודש שחל להיות בשבת, וכן ציינו בכל סידורי תימן העתיקים, ע"כ.

ויש להעיר על דבריו: א. לא ביאר לנו מי הם 'רבותינו' שפירשו כן בדעת הרמב"ם. ב. דרכו של הרמב"ם לכתוב הלכה למעשה ולא הלכה היסטורית או הלכתא למשיחא, ודאי שלא בסתם וללא כל התניה והסתייגות. ג. הרמב"ם לא השתמש כלל בביטוי 'שלושים יום' שנוכר בגמרא, אלא ציין שמסדיר תפילת ראש חודש, יהיה מתי שיהיה. והרי הרמב"ם עצמו כתב שחיבורו יתבאר מאליו, ללא צורך בדיעה מקדימה של הסוגיה התלמודית.⁵ ה. גם לדבריו, צריך

4. ובדומה לזה במשנה מנחות (יב,ד): אמרו לו (חכמים לרבי שמעון, א"צ), שישים נבללים ושישים ואחד אין נבללים (בתמיהה, א"צ). אמר להן, כל מידות חכמים כן. בארבעים סאה הוא טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן, ע"כ.

5. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם' (הקדמת הרמב"ם למשנה תורה ה' לט). 'אלו היתה מטרתנו לפרש את החיבור על ידי התלמוד, לא היינו כותבים את החיבור' (ציטוט מימרא ששמע רבנו אברהם בן הרמב"ם מאביו, מובא באגרות הרמב"ם מהדורת ר"י קאפח עמ' קלו), וראה באריכות במבואו של ר"י קאפח למשנה תורה מהדורתו עמ' טז - כב. ואף דמסתפינא אמינא כי אהבתו הגדולה של מו"ר למנהג תימן כפי שמצאו בדורנו שלא להסדיר את מוסף ראש חודש, היא שהביאתו לדחוק

להסדיר מוסף ראש חודש מרחשון, שכן עברו חודשיים מהתפילה הקודמת⁶ (ושמא לא פלוג, וכעין דברי מהרי"ץ בעץ חיים שיובאו להלן). ו. לא ציין מה מובא בסידורי תימן העתיקים לגבי הסדרת מוסף ראש חודש שחל בחול. ז. הנחת היסוד של ר"י קאפח שבזמן שקידשו על פי הראייה לא התפללו מוסף ביום ל' לחודש הקודם כל עוד לא באו עדים וקידשוהו והפכוהו ליום א' לחודש הבא, אינה ברורה לי. ראה למשל בבית הבחירה לרבנו מנחם המאירי (ביצה ד ע"ב) לגבי תפילות ראש השנה ביום ל' לחודש אלול: ויש אומרים שמבערב היו מקדשין ומתפללין בשל יום טוב, ע"כ. וייתכן שלשיטתם הוא הדין גם למוסף ראש חודש,⁷ ועדיין הדבר צריך תלמוד.

הבנת ר"ח כסאר בדעת הרמב"ם

ר"ח כסאר בביאורו 'שם טוב' הסביר שהרמב"ם הבין שהמושג 'פרקים' שנזכר בגמרא כולל גם את מוסף ראש חודש, בהתאם לגדר שנזכר בגמרא 'משלושים יום לשלושים יום', וכך יש להבין אף את הגדר שנזכר ברי"ף 'משלושים יום ואילך', שכן אין דרכו של הרמב"ם לחלוק על הרי"ף. הוא אף ציין שהבנתו את דברי הרי"ף חופפת להבנת הכסף משנה את דברי הרא"ש, המועתקים מהרי"ף. ובנוגע למנהג תימן כפי שהכירו שלא להסדיר את מוסף ראש חודש, כתב 'ומכל מקום נהגו להקל כדברי הטור שאין מסדירין בראש חודש'. הסברו זה למנהג תימן צריך עיון. משום שלהלן נראה שדעת השולחן ערוך זהה לדעת הרמב"ם, וקשה להניח שבתימן ינהגו על פי הבנת הטור בדעת הרא"ש, כנגד הרמב"ם והשולחן ערוך יחדיו, שכל אחד מהם נחשב כימאריה דאתרא' בתימן. מה עוד שגם רס"ג שהוא 'מאריה דאתרא' שקדם לשניהם, מצריך להסדיר את מוסף ראש חודש.

בדעת הרמב"ם (וכאיכא דאמרי בגמרא ב'א מציעא פד ע"א). ואני הקטן לא כן עימדי, אלא תתברר דעת רבנו הרמב"ם לעצמה, ומנהג תימן לעצמו, בזה ובכל כיוצא בזה.

6. שוב ראיתי שכן הקשה הבית חדש על הבנת הטור בדעת אביו הרא"ש. לגבי התירוץ דלא פלוג רבנו, שמעתי מהרב אברהם חמאמי שאכן כך השיב ר"י קאפח לתמיהתו אודות מוסף ראש חודש מרחשון.

7. ושמא יש לחלק, שהרי מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר (ראש השנה לב ע"א; ביצה ו ע"א; שם כב ע"ב), ועל זה סמכו להתפלל תפילות ראש השנה ביום ל', וגם כדי שלא יזלזלו באיסור מלאכה בו ביום, וצריך עיון.

הממצאים בסידורי תימן העתיקים

בספר 'מחקרים בסידורי תימן' (ח"א עמ' 493) מונה ד"ר משה גברא כחמישה תכאליל בהם נזכרה הסדרת מוסף ראש חודש שחל בשבת, אך לא שחל בחול. לעומתם נמנים כארבעה עשר תכאליל בהם נזכרה הסדרת מוסף ראש חודש שחל בחול. בחלקם נזכרה במפורש הזכרת מוסף ראש חודש שחל בשבת, וגם באלו שלא נזכרה, סביר להניח שהדברים מובנים בקל וחומר (שהרי מצד תדירותה הכל מודים שמעיקר הדין צריך להסדירה, מה שאין במוסף ראש חודש שחל בחול, וכדלעיל). העתיקים שבתכאליל הנ"ל הם בני שש מאות שנה, והמאוחרים שבהם בני שלוש מאות שנה. בתכלאל אחד, מאוחר יחסית (ה'ת"ם - 1680) לא נזכרה הסדרת מוסף ראש חודש כלל, לא בחול ולא בשבת. מסיכום הממצאים עולה כי ברוב מוחלט של סידורי תימן נזכרת הסדרת מוסף ראש חודש שחל בשבת, וברוב ניכר שלהם (כשלושה רבעים) נזכרת (אף) הסדרת מוסף ראש חודש שחל בחול. ממצאים אלו מעמידים בסימן שאלה את שתיקתו של מהרי"ץ לגבי הסדרת מוסף ראש חודש שחל בשבת, ואת אמירתו האגבית שאין צורך להסדיר את מוסף ראש חודש שחל בחול, כדלהלן.

דעת השולחן ערוך והשתילי זיתים ומנהג השאמי

כתב בשולחן ערוך (אורח חיים ק, א): תפילות של מועדות ושל ראשי חודשים, צריך להסדיר תפילתו קודם שיתפלל, כדי שתהא שגורה בפיו, ע"כ. ובשתילי זיתים (ס"ק א): כן צריך לומר,⁸ וכן דעת הרמב"ם. וכתב רבנו בבית יוסף שכן דעת הרא"ש, ע"כ. וברור שכוונתו לאפוקי מהבנת הטור בדעת הרא"ש, וכדלעיל. בסידור כנסת הגדולה עם פירוש אמ"ת ויצ"ב (ח"ב עמ' נג) כתב ר"י צובירי בשם זקנים כי כל עוד שימש מארי דוד משרקי בעל 'שתילי זיתים' כרבה של בית הכנסת של הרשב"א כ"ץ, 'כניס בית אלאסטא', נהגו להסדיר בה את מוסף ראש חודש. אולם בשנת ה'תקל"ד⁹ בטלו את הסדרת מוסף ראש חודש שחל

8. כוונתו לדחות נוסחת מקצת דפוסים (ראה בברכי יוסף) שגרסו 'ר"ה' (ראש השנה) ולא 'ר"ח' (ראש חודש), עיין בהמשך דבריו שהוכיח כגרסת 'ראש חודש', וכן כתב המשנה ברורה (ס"ק א).

9. מארי דוד נסתלק לישיבה שלמעלה במנחת שבת י"ד תמוז ה'תקל"א (1771).
יב

בחול, מפני טורח ציבור וביטול מלאכה, בהסתמך על סברת רבנו מנוח¹⁰ שחובת ההסדרה היא רק כשמתפללים על פה, ובצירוף הבנת הטור בדעת הרא"ש שמוסף ראש חודש אינו טעון הסדרה מעיקרא, ובהתאם לדעת מהרי"ץ (תובא להלן) וסופרי התכאליל המאוחרים שהשמיטו את הסדרת מוסף ראש חודש. אולם כזכר למנהג הקדמונים המשיכו להסדיר ב'כניס בית אלאסטא' את מוסף ראש חודש שחל בשבת עד לעלייה הגדולה ארצה, משום שבשבת אין ביטול מלאכה (ומטעם זה המשיכו להסדיר אף את תפילת ערבית בשלוש הרגלים, בהן הזמן מרווח ואין בכך משום טורח ציבור, אך לא את תפילות המוספים ברגלים, ולא את תפילות הימים הנוראים).

דעת מהרי"ץ ומנהג הבלדי

מהרי"ץ לא התייחס באופן ישיר להסדרת מוסף ראש חודש, אמנם באופן עקיף תוך כדי עיסוק בברכת שהחיינו על ההלל בראש חודש, הסתמך על הבנת הטור בדעת הרא"ש (בלי להזכירו בשמו), וכתב: וכדאשכחן בתפילת ראש חודש דאין צריך לסדר (עץ חיים מהדורת ראח"נ דף קנג סוף ע"א), ע"כ. להסדרת מוסף שבת וראש חודש לא מצאנו אפילו התייחסות עקיפה.

בהתייחסות עקיפה נוספת, בעסקו באפשרות להתפלל 'הביננו' אף בימות הגשמים ובמוצאי שבתות וימים טובים, מצינו שמהרי"ץ נשען על סברת רבנו מנוח (בלי להזכירו בשמו) לגבי הסדרת תפילות הפרקים. לדעת מהרי"ץ (עץ חיים מהדורת ראח"נ ח"א דף צד ע"א), המגבלה שלא להתפלל 'הביננו' אז, מחשש לבלבול בעת הזכרת טל ומטר או הבדלה, היא דווקא כשמתפלל על פה, אך כשמתפלל מתוך הסידור, אין חשש לטרדת הדעת ובלבול (מהרי"ץ מביא כסיוע לסברתו המחודשת את המגן אברהם קכח, כט ותקפה, ט).

10. וזו לשונו (בפירושו על הרמב"ם): ודווקא כשמתפלל על פה, אבל אם הייתה תפילתו כתובה לפניו אינו צריך, וצ"ע, ע"כ. דבריו אלו הועתקו בכסף משנה ובבית יוסף, ועליהם הוסיף מרן ר"י קארו בשני חיבוריו אלו: ונראה דאפילו בשכתובה (ני"א: כשכתובה) לפניו צריך להסדיר, כדי שתהא שגורה בפיו בזריזות, ע"כ. ובהתאם לכך השמיט את סברת רבנו מנוח מפסק ההלכה בשולחן ערוך. לעומת זאת כתב הרמ"א בדרכי משה: ואני לא ראיתי בזמן הזה לנהוג (כלומר, שנוהגים, א"צ) לסדר התפילה תחילה, ולכן נראה שסמכו על דברי ה"ר מנוח דמסתבר הוא, ע"כ. ובהתאם לכך כתב בהגהותיו על השולחן ערוך: ויש אומרים דווקא כשמתפללים על פה, אבל כשמתפללין מתוך הסידור מותר, דהא רואה מה שמתפלל, וכן נוהגין, ע"כ.

יוצא אם כן שמהרי"ץ אמנם לא התייחס ישירות להסדרת מוסף ראש חודש, אך במשתמע נראה שקיבל הן את הבנת הטור בדעת הרא"ש לגבי הסדרת מוסף ראש חודש בפרט, והן את חידושו של רבנו מנוח לגבי אי חובת ההסדרה כשמתפללים מתוך הכתב בכלל. (אמנם ציין בעץ חיים להסדיר את תפילות ערבית ומוסף של הרגלים, ערבית של ראש השנה, ערבית, מוסף ונעילה ביום הכיפורים. כנראה משום שבזמנו חלק גדול מהציבור עדיין התפלל על פה, וממילא סברת רבנו מנוח לא היתה מעשית, מה שאין כן בראש חודש שחל בחול, שהבנת הטור בדברי הרא"ש שייכת לגביה, וכדלעיל. ושמא שאני יום חול שיש בו ביטול מלאכה מימי מועד שאין בהם ביטול מלאכה).

הממצאים שבידי לגבי מנהג בתי הכנסת בעיר צנעא שהתפללו בנוסח בלדי, הם כדלהלן.¹¹ בבית הכנסת של מהרי"ץ, 'כניס בית צאלח', לא הסדירו בדור האחרון את מוסף ראש חודש, לא כשחל בחול ולא כשחל בשבת.¹² בבית הכנסת של מארי יחיא הלוי, 'כניס בית שיד', הסדירו את תפילת המוסף בראש חודש שחל בשבת.¹³ כנראה שהסיבה לשוני במנהג היא שבי'כניס בית צאלח' היו מתפללים מוסף תפילה אחת בקול רם, וממילא סמכו על שליח הציבור (אם כי

11. כמובן שהם מתייחסים למנהג בדור האחרון בלבד. כמו כן, יש לקחת בחשבון שמדובר בזיכרונות של המסרנים מלפני כשבעים שנה.

12. כך שמעתי מהרב יוסף בן מארי סאלם קלזאן, שהיה ממתפללי בית הכנסת. לדבריו, מעולם לא הסדירו שם תפילת מוסף, גם לא בשלוש הרגלים, בראש השנה וביום הכיפורים. זאת למרות שכאמור לעיל, בתכלאל עץ חיים למהרי"ץ נזכרה הסדרת המוסף בכל אחד משלושת הרגלים וכן ביום הכיפורים, אך לא בראש השנה (כנראה בגלל אורכה המיוחד של התפילה). צריך לומר שלגבי מוספי הרגלים סמכו על העובדה שהתפללו תפילה אחת בקול רם ונשענו על השי"ץ. לגבי מוסף יום הכיפורים, אותנו התפללו לחש וחזרה מחמת שינוי מיקום הוידוי בין תפילת היחידים לחזרת השי"ץ, נראה שהסתמכו על סברת רבנו מנוח שחובת ההסדרה לא חלה כשיש סידורים ביד הציבור. ואכן הרב יוסף קלזאן אמר לי שבעוד שברגלים לא היו סידורים בידי חלק גדול מהציבור, הרי שבימים נוראים בשל אורך התפילות, נדירותן ומורכבות נוסחאותיהן, דאג כל אחד לרכוש סידור נדפס (עץ חיים) למהרי"ץ מהדורת הרב אברהם חיים נדאף) או לכתוב לו קונטרס תפילות, וכך עשה הוא בהיותו ילד בן שבע, וכלשונו (כמי שנעשה לימים סופר מובהק): 'כתב חרטומים'.

13. כך שמעתי מהרב אהרן ב"ר חיים קאפח בשם אביו, וכך שמעתי גם בשם מארי יחיא אלשיך הן לגבי מוסף ראש חודש שחל בשבת והן לגבי מוסף יום טוב. לגבי הסדרת מוסף ראש חודש בחול, לא עלה בידי לברר.

הוא על כל פנים צריך להסדיר תפילתו, וספק אם שליחי הציבור עשו כן בפועל), ואילו ב'כניס בית שיד' היו מתפללים מוסף לחש וחזרה. אמנם בבית מדרשו של מארי יחיא אלאביאץ', 'כניס בית מסורי', היו מסדירים את מוסף שבת וראש חודש, על אף שהתפללו תפילה אחת בקול רם.¹⁴

סיכום

מעיקר הדין, תפילת מוסף בראש חודש צריכה הסדרה, בין כשחל בחול ובין כשחל בשבת, וכן נפסק להלכה ברמב"ם ובשולחן ערוך. אמנם חובת ההסדרה היא לכתחילה, ואינה מעכבת בדיעבד, כמובא בשו"ת הרמב"ם (בלאו סי' רנו): מי שהתפלל ולא הסדיר תפילתו, יצא בלא ספק. ולא הצרכנוהו להסדיר אלא מחשש שמא יטעה, ע"כ.

המנהג הקדום בתימן היה להסדיר את מוספי ראשי חודשים, כמשתקף בבירור מסידורי תימן העתיקים. מנהג זה נשחק במאות השנים האחרונות. כנראה שבתחילה וויתרו על הסדרת מוסף ראש חודש שחל בחול, הן משום דוחק השעה והן משום שמצינו מי שסובר שאינו בכלל תפילות של פרקים (הבנת הטור בדעת

14. כך שמעתי מהר"ר חיים ב"ר יוסף צאלח הזהב. לדבריו בראש חודש שחל בחול לא הסדירו מחמת דוחק הזמן. את מוספי הרגלים היו מסדירים, אך לא את מוספי ראש השנה ויום הכיפורים, כנראה בגלל שהסידורים מצויים, וכדלעיל הערה 12. אוסיף שאביו הישיש מארי יוסף ביקשני להסדיר לפניו בביתו בערב ראש השנה את תפילת המוסף, אותה לא מסדירים בבית הכנסת (באותה תקופה כבר לא יכול היה לקרוא בעצמו מתוך הספר), וראה בשו"ת הרמב"ם (בלאו סי' רנו): ובתפילות של פרקים מספקת ההסדרה אפילו יום או יומיים קודם שחל זמנו, ומכל שכן בעת שחל, ע"כ. בנוסף אציין שייתכן מאד שהוא היה אחרון שליחי הציבור שהקפידו להתפלל את מוסף ראש השנה כולו, על ברכותיו הארוכות והפסוקים הרבים המשובצים בהן, על פה, כהדרת סידורי תימן העתיקים בנימוק שהדבר מביא לריכוז ולתפילה בכוונה (ראה למשל תכלאל קדמונים דף נה ע"ב). אמנם בתקופה בה ביקשני להסדיר לפניו את המוסף מבעוד יום, כבר לא שימש ש"ץ. זכורני שתוך כדי ההסדרה העיר לי על כך שבסידור ממנו קראתי לפניו (תכלאל עץ חיים בהוצאת הראח"י, מהדורת צילום מאת מר' יוסף חסיד), נוספה בטעות בברכת מלכיות הכוללת בתוכה גם את קדושת היום תיבת 'ואין אנו יכולים לעלות ליראות להשתחוות לפניך בבית בחירתך', שנלקחה במשיכה ממוספי ימים טובים, בעוד שבראש השנה בו אין מצוות ראייה (וכן ביום הכיפורים), הגרסה היא 'ואין אנו יכולים לעלות להשתחוות לפניך בבית בחירתך', והפנה אותי לפירוש עץ חיים על אתר.

הרא"ש), ובשלב מאוחר יותר וויתרו רבים אף על הסדרת מוסף ראש חודש שחל בשבת. ייתכן שבקהילות הבלדי הדבר נובע גם מהעובדה שתפילת המוסף היתה מתבצעת כתקנת הרמב"ם, שליח הציבור מתפלל בקול רם והציבור אומרים איתו בלחש מילה במילה, כך שסמכו על בקיאותו (אם כי הדבר לא פוטר אותו מהסדרת התפילה בינו לבין עצמו קודם שיעבור לפני התיבה). ואכן, בקהילות בהם נהגו להתפלל מוסף כעיקר הדין, לחש וחזרה, שרדה הסדרת תפילת המוסף באופן מובהק יותר, ובייחוד בראש חודש שחל בשבת.

לגבי הסדרת התפילה באופן כללי יותר, לא מצינו קהילה שמנהגה הוא שיטתי לחלוטין, וצריך לומר שבאופן עקרוני התקבלה סברת רבנו מנוח שאין צורך להסדיר את תפילות הפרקים כשהן נאמרות מתוך הכתב, אם כי מנהג ההסדרה לא נדחה מכל וכל, ונהג בתפילות מסוימות, משתנות מקהילה לקהילה. למעשה, נראה שהיות ומדובר בדין מדרבנן שלכל הדעות אינו לעיכובא, ויש הסוברים שאינו נוהג בזמן שמתפללים מתוך סידור, הרי שלגבי אותן תפילות שלא נהגו להסדירן, הנח להם לישראל במנהגם ויש להם על מה שיסמוכו.¹⁵ אמנם יחידים הרוצים להחמיר על עצמם, מן הראוי שיסדירו מראש, בינם לבין עצמם, את מוסף ראש חודש, בין כשחל בשבת ובין כשחל בחול.

15. ולגבי אותן תפילות שנהגו להסדירן, ראוי להמשיך בכך הן מצד עיקר דין התלמוד, הן מצד מנהג אבות, והן מצד התועלת שבדבר לריכוז בתכני התפילה ובדיניה (וראוי שהמסדיר יעיר בקצרה את תשומת לב הציבור לנקודות אלו, כגון דין הטועה או השוכח, או לשיבושים אפשריים בסידורים מסוימים, כמובא בהערה הקודמת) וכלשון ר"י קארו 'כדי שתהא שגורה בפיו בזריזות'.